

dr hab. Agnieszka Mączyńska
Muzeum Archeologiczne w Poznaniu
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Wojciecha Ejsmonda
pt.: „Gebelein during Pre- and Early Dynastic Period in Context of Other Centres”
napisanej pod kierunkiem
prof. dr hab. Karola Myśliwca

Przedłożona do recenzji praca doktorska *Gebelein during Pre- and Early Dynastic Period in Context of Other Centres* autorstwa mgr Wojciecha Ejsmonda jest poświęcona archeologii i historii regionu Gebelein w Górnym Egipcie, któremu w literaturze przypisuje się rolę jednego z głównych ośrodków wczesnej państwowości egipskiej, a którego archeologia i historia są słabo poznane. Recenzowana rozprawa doktorska ma wypełnić lukę w wiedzy na temat znaczenia tego ośrodka w okresie predynastycznym i wczesnodynastycznym na tle innych centrów. Zakres chronologiczny pracy jest szeroki i obejmuje cały okres Nagada aż po okres wczesnodynastyczny tj. 3800-2686 p.n.e. Pod względem geograficznym autor skupia się na regionie Gebelein w południowym Egipcie, około 28 km na południowy zachód od Luksoru, rozciągającym się od Rizeiqat do Mo'alla, choć meritum badań dotyczy tzw. mikroregionu Gebelein zdefiniowanego jako obszar dwóch wzgórz i ich najbliższego sąsiedztwa.

Rozprawa składa się z dwóch tomów. W pierwszym z nich znajduje się główny tekst (171 stron), podczas gdy tom drugi stanowi katalog zawierający 391 zabytków z Gebelein (191 stron). Tekst pracy podzielono na 7 rozdziałów. Rozdział pierwszy prezentuje zakres i cel pracy (strony 6-8). W rozdziale drugim i trzecim znajduje się ogólna charakterystyka okresu predynastycznego i wczesnodynastycznego w dorzeczu dolnego Nilu oraz systemów chronologicznych obowiązujących dla obu okresów (strony 8-28). Rozdział czwarty dotyczy bezpośrednio Gebelein i prezentuje historię badań, archeologię oraz historię (strony 28-75). W kolejnym rozdziale piątym przedstawiono zabytki pochodzące z Gebelein (strony 75-116). Rozdział szósty poświęcony jest głównym ośrodkom władzy w okresie predynastycznym i wczesnodynastycznym w Dolinie Nilu (strony 116-162). W rozdziale siódmym Autor

umieścił konkluzje i odniósł się do celów postawionych na początku pracy (strony 162-171). Praca zawiera również bibliografię (strony 171-202). Całość rozprawy została napisana w języku angielskim, jednak do pracy dołączono streszczenie w języku polskim.

We wstępie Autor studium postawił przed sobą trzy ambitne cele badawcze - rekonstrukcję historii badań mikroregionu Gebelein, rekonstrukcję jego topografii archeologicznej oraz ocenę znaczenia i roli, jaką pełnił mikroregion Gebelein w czasach formowania się państwa egipskiego w kontekście innych centrów. Wybór przedmiotu badań przez Autora był związany z jego słabym rozpoznaniem archeologicznym, ubogą reprezentacją w literaturze dotyczącej IV i III tysiąclecia p.n.e. w Dolinie Nilu oraz postępującym zniszczeniem stanowisk w związku z rozwojem rolnictwa i ekspansją osadnictwa. Badania naukowe zaprezentowane w pracy i zmierzające do realizacji postawionych celów opierają się na kilku typach źródeł. Autor odniósł się zarówno do materiałów archiwalnych i kolekcji muzealnych, jak i do własnych badań w mikroregionie Gebelein. Wybór ten podyktowany był bardzo słabym rozpoznaniem archeologii i wczesnej historii regionu. Zdaniem recenzenta taka różnorodna baza źródłowa zasługuje na uwagę, ponieważ gwarantuje z jednej strony możliwość zebrania, zaprezentowania i podsumowania całej dotychczasowej wiedzy na temat regionu Gebelein z ostatnich ponad 130 lat, a z drugiej strony pozwala oprzeć studia na zróżnicowanym materiale ułatwiającym zrozumienie specyfiki tego ośrodka oraz roli, jaką spełniał w okresie predynastycznym i wczesnodynastycznym.

W pracy doktorskiej przedstawiony został także szerszy kontekst kulturowy i chronologiczny, który zdaniem Autora jest niezbędny do zrozumienia roli, jaką Gebelein odgrywał w przeszłości (Rozdział 2). Obejmuje on okres predynastyczny i wczesnodynastyczny w Dolinie Nilu oraz zjawiska i procesy, które miały miejsce w IV i początkach III tysiąclecia p.n.e. i które ostatecznie doprowadziły do powstania zjednoczonego państwa egipskiego. Według recenzenta prezentacja takiego kontekstu jest ważnym elementem pracy, choć sama konstrukcja tego rozdziału wymaga szerszego komentarza. Autor rozpoczął od prezentacji historii badań nad okresem predynastycznym i uwzględnił zarówno autorów klasycznych jak i prace badaczy z końca XIX i początku XX wieku, w tym w szczególności dorobek W.M.F. Petriego. W opinii recenzenta ta część nie pasuje do tytułu i opisu rozdziału drugiego i powinna być częścią kolejnego, trzeciego rozdziału poświęconego chronologii okresów predynastycznego i wczesnodynastycznego, gdzie dość szczegółowo Autor odniósł się do systemów chronologicznych używanych powszechnie przez badaczy, w tym również do ich rozwoju i zmian. Dyskusyjny jest również sposób prowadzenia przez

Autora narracji, w tym w szczególności sposób kompozycji całego rozdziału. Autor skrótkowo zaprezentował rozwój kulturowy w tej części Doliny Nilu, jedynie wspominając krótko o kulturze Badari i kulturze Nagada w Górnym Egipcie oraz kulturze dolnoegipskiej, a także o zmianach w połowie IV tysiąclecia p.n.e., wiążących się z tzw. „ekspansją” kultury Naqada na północ. Następnie przeszedł do ogólnych zmian osadniczych w Dolnym Nilu i do opisu różnych atrybutów kultur predynastycznych, w tym architektury osadniczej i grobowej oraz kultury materialnej, przywołując liczne przykłady z Górnego i Dolnego Egiptu. Nawiązał krótko również do głównych centrów Górnego Egiptu po raz kolejny wspominając „ekspansję” kultury Nagada na północ. Następnie skupił się na okresie wczesnodynastycznym, w tym na jego definicji i zmianach w czasie jego trwania. Duża część rozdziału poświęcona jest Nubii w IV tysiącleciu p.n.e., zarówno historii badań jak i kulturze materialnej oraz relacji grupy A i kultury Nagada. Recenzent zwrócił uwagę na brak równowagi w prezentacji poszczególnych elementów rozdziału i ich chaotyczne rozmieszczenie. Rozdział wymaga uporządkowania, a nawet rozbicia na podrozdziały. W szczególności okres predynastyczny wymaga bardziej metodycznego podejścia, ponieważ recenzent ma wrażenie, że jego opis składa się z kilku przygotowanych odrębnie części, które następnie ze sobą połączono, nie dbając o logikę narracji. Zarówno opis okresu predynastycznego jak i wczesnodynastycznego powinny mieć zbliżoną formę, aby w sposób czytelny ukazać wszelkie procesy i zmiany, jakie wówczas miały miejsce zarówno w Górnym i Dolnym Egipcie jak i w Nubii.

Rozdział trzeci poświęcony chronologii okresu predynastycznego i wczesnodynastycznego ma już poprawną, uporządkowaną formę. Poszczególne systemy chronologiczne, w tym w szczególności wprowadzane przez W.M.F. Petriego, W. Kaisera i S. Hendricka zostały szczegółowo opisane. Mgr Wojciech Ejsmond krótko streścił również mniej znane i rzadziej cytowane prace nad chronologią autorstwa B. Kempa, S. Savage, F. Hassana oraz najnowszą literaturę, w tym prace M. Dee et al. z 2013 r. i A. Stevenson z 2016 r. Na końcu rozdziału Autor proponuje własny, stworzony na potrzeby pracy, uproszczony system obejmujący wczesny, środkowy i późny okres Nagada. Recenzent nie do końca zgadza się z opinią mgr Wojciecha Ejsmonda dotyczącą powszechnie wykorzystywanego systemu chronologii. Zdaniem Autora poszczególne etapy kultury Nagada powinny być traktowane jedynie jako etapy zmian kultury, a nie jako system służący do datowania. Tymczasem recenzent pragnie podkreślić, że chronologia kultury Nagada z założenia opiera się na zmianach rejestrowanych w kulturze materialnej. Poszczególne etapy związane są ze zmianami obserwowanymi w produkcji garncarskiej, kamiennej, krzemieniarskiej, a także w

architekturze osadniczej i grobowej. Jest to chronologia względna, w której z założenia trudno o precyzję. Jej stosowanie musi wiązać się ogromną ostrożnością, uwzględniającą przypadki wskazane przez Autora, np. długie wykorzystanie niektórych przedmiotów. Recenzent uważa, że poszczególne etapy kultury Nagada można traktować jako odcinki czasu, które jednak w chronologii bezwzględnej mogą mieć inne rozmieszczenie i inną długość na osi czasu w różnych regionach. Rozwój kultury Nagada w IV i w początkach III tysiąclecia p.n.e. wiązał się z istotnymi zmianami społecznymi, technologicznymi, gospodarczymi i ideologicznymi. Ważne jest jednak, aby zdawać sobie sprawę, że zmiany te przebiegały z różną intensywnością i w różnym tempie w egipskiej Dolinie Nilu. W chwili obecnej, z ograniczoną ilością dat radiowęglowych jesteśmy niejako skazani na wykorzystywanie systemów chronologii względnej z uwzględnieniem ich wszystkich zalet i wad. Uproszczenie chronologiczne zaproponowane przez mgr Wojciecha Ejsmonda jest dobrym rozwiązaniem w sytuacji, gdy istnieje duży problem z precyzyjnym określeniem chronologii niektórych zabytków. Tymczasem w recenzowanej rozprawie takiej potrzeby nie ma. Warto zwrócić uwagę, że sam Autor w sposób bardzo ograniczony stosował zaproponowany system i wykorzystywał przede wszystkim propozycję S. Hendrickxa zarówno w tekście głównym jak i w katalogu.

Najobszerniejszy rozdział czwarty recenzowanej pracy wydaje się najważniejszą jej częścią. Jego celem ma być całościowa prezentacja Gebelein, w tym jego historii, historii badań i archeologii z uwzględnieniem zarówno danych archiwalnych, jak i wyników współczesnych badań. Jednak już na początku zaskakujące dla recenzenta jest przedstawienie historii Gebelein od okresu Starego Państwa. Choć Autor wyjaśnił, że okres predynastyczny i wczesnodynastyczny został przedstawiony w innej części pracy, bez syntetycznego opisu tego, co wiemy o Gebelein przed okresem 5 dynastii, ta część traci swoją funkcję wprowadzającą czytelnika w problem, potęgując wcześniejsze wrażenie chaotyczności narracji. W kolejnym podrozdziale mgr Wojciech Ejsmond przedstawił chronologicznie szczegółową historię badań prowadzonych w regionie Gebelein oraz najważniejsze odkrycia poczynione w ich trakcie. W następnej części rozdziału czwartego zaprezentowane zostały źródła archeologiczne z regionu Gebelein, które w sposób znaczący przyczyniły się do zrozumienia wagi tego ośrodka oraz uzupełniły wiedzę na temat osadnictwa prehistorycznego. Obejmują one zarówno archiwalia jak i współczesne odkrycia. Należy docenić duży wysiłek włożony przez Autora w proces identyfikacji miejsc objętych badaniami przez ostatnie 200 lat przy użyciu map archiwalnych, map współczesnych oraz zdjęć satelitarny. Lokalizacja odkryć przyczyniła się z pewnością do uporządkowania i

wzbogacenia wiedzy na temat aktywności człowieka w tym regionie. Dane uzyskane podczas identyfikacji zostały wzbogacone przez rezultaty współczesnych prac rozpoznawczych, w których bezpośrednio brał udział Autor. Polegały one na rejestracji stanowisk oraz znalezisk powierzchniowych, w tym w szczególności ceramiki, a także obejmowały rozpoznanie geofizyczne. Część tego podrozdziału oznaczona literą C poświęcona jest wzorcom osadnictwa Gebelein. Mgr Wojciech Ejsmond zadeklarował, że wybrał teorię ośrodków centralnych zaproponowaną przez Walter Christaller dla rekonstrukcji i w efekcie lepszego zrozumienia osadnictwa regionu. W tej części pracy zabrakło jednak szerszego wyjaśnienia tej teorii, w tym w szczególności sposobu aplikacji w pracy, a także odniesienia się w szczegółach do jej wad i zalet w tak specyficznym rejonie. W efekcie podrozdział nie prezentuje sensu stricte wzorców osadnictwa Gebelein, a jest kolejną prezentacją stanu rozpoznania archeologicznego tego regionu z uwzględnieniem badań prowadzonych od 1908 do 1968 roku. Na uwagę zasługuje mapa zamieszczona jako Fig. 4.15, na której zaznaczono stanowiska regionu Gebelein i która zdaniem recenzenta powinna być punktem wyjścia do analizy wzorców osadnictwa. Niestety w rozprawie pozostała bez szerszego komentarza Autora, a jej rola ograniczyła się do wskazania stanowisk wspomnianych w tej części pracy, choć Autor bardzo ubogo stosował odnośniki do mapy w tekście. Ostatnia część rozdziału czwartego poświęcona jest mikroregionowi Gebelein, rozumianemu jako obszar dwóch wzgórz i ich najbliższego sąsiedztwa. Zawiera on opis prac archeologicznych prowadzonych w tej części regionu, w tym w szczególności na terenie północnej i centralnej nekropoli. Uwagę recenzenta przykuły szczegółowe opisy prac włoskich badaczy, w szczególności na terenie północnej nekropoli prowadzone w pierwszej połowie XX wieku oraz archiwalne zdjęcia badań pochodzące z archiwum miejskiego w Turynie oraz z archiwum Muzeum Egipskiego w Turynie, które wzbogaciły studium. W tej części pracy Autor zamieścił jednak zbyt dużą liczbę cytatów, które z korzyścią mógł zastąpić własnymi opisami wzbogaconymi o opinie i interpretacje. Pomimo dużej wartości naukowej rozdziału czwartego, jak i ogromnej pracy włożonej przez Autora w jego przygotowanie, ma on chaotyczny układ, a tytuły podrozdziałów nie zawsze oddają ich treść. Historia badań w regionie i mikroregionie jest przedstawiona w różnych miejscach, utrudniając czytelnikowi zapoznanie się ze stanem badań. W rozdziale są powtórzenia, których można było uniknąć staranniej planując narrację. Dużym mankamentem jest także brak podsumowań dla niektórych podrozdziałów, jak i dla całego rozdziału.

Rozdział piąty rozprawy dotyczy artefaktów pochodzących z regionu Gebelein i został podzielony na 11 podrozdziałów, z których każdy dotyczy jednej kategorii zabytków –

ceramiki, krzemieni, palet, naczyń kamiennych, głowic maczug itp. Autor odniósł się zarówno do obiektów pochodzących z dawnych badań, znajdujących się obecnie w kolekcjach muzealnych, jak i najnowszych odkryć. Należy docenić trud Autora w dotarciu do tak dużej liczby zabytków, niekiedy zapomnianych i wręcz niedostępnych dla zwyczajnej publiczności. W analizach zabytków mgr Wojciech Ejsmond posiłkował się licznymi pracami naukowymi dotyczącymi kultury materialnej predynastycznego i wczesnodynastycznego Egiptu. Ta część pracy wydaje się być wprowadzeniem do katalogu i zawartych w nim 391 zabytków, choć w tekście brakuje takiej informacji. Wzbogaceniem pracy byłoby również umieszczenie w poszczególnych podrozdziałach bezpośrednich odnośników do zabytków w katalogu. Uwagę recenzenta zwraca bardzo krótki podrozdział dotyczący ceramiki, która w katalogu zajmuje aż 232 z 391 pozycji. Problem regionalnego stylu ceramiki Gebelein przy tak obszernej bazie źródłowej powinien być również dużo bardziej rozwinięty i recenzent czuje wręcz niedosyt informacji w tej kwestii. Obok materiałów masowych w rozdziale zawarto również opisy zabytków szczególnych, wyróżniających się formą, w tym tkaniny z Gebelein czy kamiennej figury sokoła. Na końcu rozdziału Autor umieścił krótkie podsumowanie, w którym podkreśla obecność regionalnego stylu Gebelein widocznego w zabytkach. Niestety brakuje szerszego omówienia problemu oraz jego definicji w oparciu o zebrane, przeanalizowane i zaprezentowane zabytki.

W rozdziale szóstym omówiono najważniejsze centra polityczne okresu predynastycznego i wczesnodynastycznego funkcjonujące wzdłuż Dolin Nilu. Niestety dla recenzenta nie jest jasny powód umieszczenia tego rozdziału pod koniec pracy. Ma on charakter ogólny i pasuje do innych rozdziałów (drugiego i trzeciego) znajdujących się na początku pracy i wprowadzających w predynastyczny i wczesnodynastyczny kontekst kulturowy Egiptu. Cały rozdział ma poprawną konstrukcję, a Autor oparł się na bogatej literaturze przy prezentacji poszczególnych centrów. Na uwagę zasługuje wyjście przez Autora poza zakres geograficzny pracy i uwzględnienie ośrodków znajdujących się w różnych częściach Doliny Nilu - w Nubii, Górnym i Dolnym Egipcie. Jednak ponownie uwagę zwraca bardzo skromne podsumowanie tej części. Choć podrozdział 6.12. *Evaluation of the centres* sugeruje tytułem wyjaśnienie i podsumowanie zaprezentowanych informacji, w rzeczywistości dotyczy on problemu tworzenia się proto-państw i państw oraz prezentuje teorie z nim związane. Recenzent musi odnieść się także do interpretacji Autora dotyczącej rozwoju społecznego, gospodarczego i politycznego społeczności zamieszkujących Dolinę Nilu prowadzącego ostatecznie do powstania państwa egipskiego. Mgr Wojciech Ejsmond wskazał czynnik ekonomiczny i potrzebę kontroli przepływu dóbr jako przyczyny całego

procesu. Zdaniem recenzenta brakuje tutaj odniesienia się do bogatej literatury dotyczącej procesu tworzenia się zjednoczonego państwa egipskiego, w tym w szczególności A. Stevenson 2016; B. Andelković 2004, 2006, 2008, 2011; M. Camapagno 2002, 2011; E. Ch. Köhler 2010; 2011; 2018 z których część znajduje się w bibliografii i była cytowana w innych częściach pracy. Ich autorzy wielokrotnie odnoszą się do tych samych czynników leżących u podstaw formowania się państwa egipskiego. Ostatnia część tego rozdziału zawiera krótką interpretację wzorca osadniczego Gebelein w zestawieniu z innymi ośrodkami w Górnym Egipcie, która wskazuje na szczególny, unikalny charakter osadnictwa skupionego w pobliżu Nilu w Gebelein, w sąsiedztwie dwóch górujących wzgórz.

W ostatnim rozdziale pracy zawarto jej podsumowanie, odnosząc się do celów postawionych we wstępie. Dzięki dogłębnym badaniom archiwalnym Autorowi udało się ustalić historię naukowych badań w Gebelein. Zarówno prace gabinetowe jak i terenowe umożliwiły rozpoznanie archeologiczne regionu, w tym lokalizację stanowisk w terenie, identyfikację niektórych zabytków czy wyodrębnienie lokalnego stylu w ceramice. Dzięki odniesieniu się do szerszego kontekstu kulturowego Autorowi potwierdził dotychczasowe opinie o wysokiej randze społecznej i politycznej ośrodka w Gebelein w okresie predynastycznym i wczesnodynastycznym w Dolinie Nilu na tle innych ośrodków.

Podsumowując praca mgr Wojciecha Ejsmonda wypełnia lukę w badaniach nad regionem Gebelein. Zebrane materiały, zarówno archiwalne jak i z badań współczesnych wskazują na intensywną aktywność ludzi w regionie już od wczesnego okresu Nagada. Rozwój całego ośrodka w okresie predynastycznym jak i wczesnodynastycznym został zrekonstruowany dzięki analizom zarówno topografii regionu jak i kultury materialnej. Rozprawa mgr Wojciecha Ejsmonda przywraca Gebelein jego właściwą rangę, stawiając go obok innych ważnych ośrodków politycznych, w których krystalizowała się państwowość egipska w IV i III tysiącleciu p.n.e. Ponadto dzięki wykorzystaniu materiałów archiwalnych oraz wyników badań współczesnych praca może być cennym źródłem do badań nad formowaniem się państwa egipskiego.

Doceniając dużą wartość naukową pracy, recenzent zwraca jednak uwagę na jej chaotyczną kompozycję. Układ rozdziałów i podrozdziałów nie jest przejrzysty i narracja przy takim podziale nie jest płynna. Tytuły rozdziałów nie zawsze odnoszą się do ich treści, zaskakując czytelnika jak wykazano powyżej. Historia badań znajduje się w kilku podrozdziałach. Rozdział szósty dotyczący innych ośrodków politycznych wzdłuż Nilu powinien znajdować się na początku pracy, obok innych części prezentujących szeroki kontekst chronologiczny i kulturowy. W opinii recenzenta również warstwa teoretyczna pracy

nie została właściwie zaprezentowana, a wręcz zastosowana. Autor powołuje się na teorię ośrodków centralnych, jednak odniesienie do teorii znajduje się tylko w dwóch miejscach w pracy, a w podsumowaniu Autor w ogóle nie powołuje się na nią bezpośrednio. Recenzent uważa, że jej wykorzystanie w pracy jest minimalne.

Bez wątpienia praca wymaga gruntownej korekty redaktorskiej, zarówno w części zawierającej tekst pracy jak i katalog. Błędy, nieścisłości, powtórzenia i brak konsekwencji widoczne są prawie na każdej stronie. Dużym mankamentem jest również strona językowa pracy. Nawet dla recenzenta, dla którego j. angielski jest językiem obcym, jest oczywiste, że praca zawiera wiele błędów gramatycznych, ortograficznych oraz stylistycznych, które wymagają poprawy zawodowego tłumacza. Recenzent ma nawet wrażenie, że praca nie została w żadnym stopniu poddana korekcie językowej po napisaniu. Z tego powodu dla recenzenta nie jest zrozumiały powód wyboru języka obcego do napisania rozprawy. Już w tytule pracy znajduje się powtórzenie w postaci podwójnego „of”. Nazwy okresów chronologicznych - okresu predynastycznego i wczesnodynastycznego są pisane zarówno dużą jak i małą literą, choć w j. angielskim, w przeciwieństwie do j. polskiego, powinny być pisane tylko dużą literą. To samo dotyczy słowa „Dynasty”. Liczne w pracy są literówki, zbyt duża liczba spacji jak i ich brak. W pracy brakuje także spisu rycin. Korzystne dla uporządkowania rozprawy byłoby rozdzielenie rycin na mapy i ryciny ze względu na dużą rolę, jaką odgrywa topografia regionu i lokalizacja stanowisk w badaniach Autora.

Bibliografia studium zawiera najważniejsze pozycje dotyczące okresu predynastycznego i wczesnodynastycznego w Egipcie, zarówno te o znaczeniu historycznym jak i najnowsze, liczące się publikacje. Jednak ujednolicenia wymaga zapis pozycji, zarówno w tekście jak i w końcowym zestawieniu oraz korekty w nazwiskach. Ponadto wiele pozycji, które występują w bibliografii, nie pojawiło się w tekście, w tym dla przykładu:

Andelković B. 2006. Models of state formation in Predynastic Egypt. In: K. Kroeber, M. Chłodnicki, M. Kobusiewicz (eds.), *Archaeology of Early Northeastern Africa: In Memory of Lech Krzyżaniak* (Studies in African Archaeology 9). Poznań: 593–609.

Andelković B. 2008. Parameters of statehood in Predynastic Egypt. In B. Midant-Reynes, Y. Tristant (eds.), *Egypt at Its Origins 2. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt"*, Toulouse (France), 5th-8th September 2005 (Orientalia Lovaniensia Analecta, 172). Leuven: 1039–1056.

Andelković B. 2011. Political organization of the Egypt in the Predynastic period. In: E. Teeter (ed.), *Egypt Before the Pyramids: The origins of Egyptian civilization*. Chicago: 25–32.

Baduel N. 2005. *La collection des palettes prédynastiques égyptiennes du Muséum* (Lyon) (*Cahiers scientifiques* 9). Lyon.

Baines J. 2007. *Visual and written culture in ancient Egypt*. Oxford.

Baines J. 2010. Aesthetic culture and the emergence of writing in Egypt during Naqada III. *Archéo-Nil* 20: 134-149

Bréand G. (2011). The corpus of pre-firing potmarks from Adaïma. In: R. Friedman, P. Fiske (eds.), *Egypt at Its Origins 3. Proceedings of the Third International Conference „Origins of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt. London, 27th July- 1st August 2008*. (Orientalia Lovaniensia Analecta 205). Leuven: 1015–1041

Chłodnicki M., Ciałowicz K. 2008. Polish excavations At Tell el-Farkha (Ghazala) in the Nile Delta. Preliminary report 2004-2005. *Archeologia* 57: 71-128

Chyla J. 2012. Egipt na naopoleońskich mapach i z satelity. *AD REM* 3(4): 4-5.

Chyla J. 2016. Possibilities of conservation and reconstruction of archaeological sites through digitalization. In: K. Piotrowska, P. Konieczny (eds), *Condition.2015*. Gdańsk: 165-169.

Chyla J. 2017a. Zapomniane kamieniołomy w Gebelein. In: *III Konferencja Doktorancka w Ośrodku Badań nad Antykem Europy Południowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego: Badania nad Dziedzictwem Kulturowym. Uniwersytet Warszawski, 9 czerwca 2017. Komunikaty Konferencyjne / The 3rd PhD Candidates' Conference at the Antiquity of Southeastern Europe Research Centre, University of Warsaw: Cultural Heritage Research. University of Warsaw, 9th of June 2017. Extracts. Warszawa: 4-45.*

Chyla J. 2017b. How Can Remote Sensing Help in Detecting the Threats to Archaeological Sites in Upper Egypt? *Geosciences* 7.97: Doi: 10.3390/geosciences7040097

Jucha M. 2012. New Protodynastic *serekhs* from the Nile Delta: The case of finds from Tell el-Farkha. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 21: 625–641

Linseele V., van Neer W. 2009. Exploitation of the desert and other wild game in ancient Egypt: The archaeozoological evidence from the Nile valley. In: H. Riemer, F. Förster, M. Herb, N. Pölath (eds.), *Desert animals in the Eastern Sahara: status, economic significance and cultural reflection in antiquity. Proceedings of an Interdisciplinary ACACIA Workshop held at the University of Cologne December 14-15, 2007*. Köln: 47-78.

Ridley R. 1973. *The Unification of Egypt as Seen Through a Study of the Major Knifehandles, Palettes and Maceheads*. Deception Bay

Takamiya, I. 2002. Prestige goods and status symbols in the Nagada Period cemeteries of Predynastic Egypt. In: Z. Hawass, L. Pinch-Brock (eds), *Egyptology at the dawn of the twenty-first century: proceedings of the Eighth International Congress of Egyptologists. Volume 1, Archaeology*. Cairo: 486-494.

W przypadku dwóch pozycji pomyłono autora i zamiast T. von der Waya wpisano E. van den Brinka:

van den Brink E. 1996. Early Dynastic Architecture at Tell el-Faraⁱⁿ – Buto. In: M. Bietak (ed.), *Haus und Palast im alten Ägypten*. Wien: 247–252.

van den Brink E. 1997. *Tell el-Faraⁱⁿ –Buto I. Ergebnisse zum frühen Kontext. Kampagnen der Jahre 1983–1989*. Mainz am Rhein.

Można znaleźć przykłady niepoprawnego ułożenia prac tego samego autora w bibliografii. w tym dla przykładu prace B. Kempa czy E. Ch. Köhler.

Niektóre pozycje wymienione w tekście nie są zawarte w bibliografii, w tym dla przykładu:

Hartmann 2011 a i b – str. 25, poz. 170

Arnold 2009 – str 129, poz. 842

Aston et al. 2000 – str. 81, poz. 486

Dużych prac redakcyjnych wymaga również katalog zawarty w formie odrębnego tomu. Widoczny jest brak ujednolicenia w opisie zabytków. Największe rozbieżności widoczne są w przypadku ceramiki. Autor posługuje się różnymi terminami na określenie tej samej pozycji - *jar, vase, pot, decorated vase, C-ware, Black topped vase, Black topped ware, painted pottery jar, D-ware, White Crossed-line bowl, White Cross-lined red ware, White Cross-lined dish, White Cross-lined pot*. Podstawowa wiedza na temat ceramiki predynastycznej oraz wczesnodynastycznej, jaką z pewnością posiada mgr Wojciech Ejsmond, wsparta pracą A. Wodzińskiej, na którą się powołuje, są z pewnością wystarczające, aby katalog stał się bardziej przejrzysty i zrozumiały. Recenzent sugeruje również zmianę formy katalogu na bardziej czytelną, a widząc niecodzienne zamiłowanie Autora do prezentacji tabelarycznej w przypadku podziękowań, sugeruje w przyszłości również taką formę zestawienia zabytków w przypadku ich ewentualnej przyszłej publikacji po dokonaniu niezbędnych poprawek.

Zgłoszone uwagi recenzenta, choć dość liczne, nie umniejszają pozytywnej oceny rozprawy mgr Wojciecha Ejsmonda, która spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (t.j. - Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.). Na tej podstawie recenzent wnioskuje o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

